

Handboeken aardrijkskunde

AUTEUR NICK SCHUERMANS

Vlaamse jongeren die buiten de stad wonen, associëren de stad niet alleen met plezier en vertier, maar ook met 'andersheid' en onveiligheid. Hun handboeken aardrijkskunde lijken deze associaties enkel te bevestigen.

Dat Vlaamse jongeren gemiddeld genomen erg onverdraagzaam zijn, wisten we eigenlijk al. Een tijdje geleden pakte De Standaard nog uit met een paginagroot artikel onder de titel 'Vlaamse jeugd is racistisch en intolerant'. Onder die kop vatte de krant een aantal onthutsende onderzoeksresultaten van Marc Hooghe en Ellen Quintelier samen. In het onderzoek van de twee politicologen vond meer dan de helft van de ondervraagde zestien- en zeventienjarigen de aanwezigheid van te veel immigranten een bedreiging voor hun levenswijze. Maar liefst 41 procent ging akkoord met de stelling: "Ik heb helemaal geen vertrouwen in mensen van een andere etnische groep."

Dit wantrouwen kwam ook tot uiting in een onderzoek dat verschillende medewerkers van de Leuvense onderzoeksgroep sociale en economische geografie uitvoerden naar onveiligheidsgevoelens in een technische klas in Haacht, een plattelandsgemeente vijftien kilometer van Mechelen. Daarvoor werd de klas, die uit veertien zestien- tot achttienjarige jongens bestond, drie keer voor twee uur bij elkaar gebracht. Het schoolgebeuren stond zeker niet centraal in de gesprekken: de ambitie was om eventuele onveiligheidsgevoelens in alle aspecten van het dagelijks leven van de jongeren bloot te leggen. Uiteenlopende onderwerpen kwamen aan bod, van diefstal en drugs tot verkeersonveiligheid en onveiligheidsgevoelens in de stad.

"Mechelen en die Marokkanen"

De eerste sessie begonnen we met de vraag of iemand een voorstel had om een onderwerp aan te brengen over onveiligheidsgevoelens. "Mechelen," antwoordde een leerling onmiddellijk. Gevraagd naar het waarom zei hij: "Dat staat daar vol," en: "Die troepen zo samen in een." Over wie er precies samentroefte, bestond weinig twijfel volgens hem: "Allez, dat is gewoon. Mechelen en die Marokkanen." Ook voor een andere leerling waren Marokkanen een bron van angst: "Ge gaat u toch altijd iets onveilig voelen. Allez, als het nu

donker is buiten en er staat zo een groepje Marokkanen of weet ik veel wat, en ge loopt daar voorbij. Dan gaat ge u toch altijd onveilig voelen."

In de volgende gesprekken werd duidelijk dat deze onveiligheidsgevoelens gevolgen hadden voor het ruimtelijk gedrag van de leerlingen. Verschillende leerlingen vertelden bijvoorbeeld dat ze plaats in Mechelen, zoals de Nekkerhal, 's avonds liever vermeden. De uitspraak "Ik woon niet in Mechelen, maar ik zou nooit in Mechelen gaan rondwandelen na tien uur" lokte wel wat protest uit, maar werd door ongeveer de helft van de klas ook bevestigd. Uitgaan deed niemand in Mechelen. Alle leerlingen gingen naar een café in hun woonplaats of in Leuven. Een leerling die nog nooit alleen in Brussel was geweest, zei over de hoofdstad: "In Brussel is dat wel erg. Daar zijn veel Marokkanen en Turken en zo. Daar zou ik niet graag alleen achtergelaten worden, zeker niet 's avonds."

In de gedachtewereld van de leerlingen in Haacht is stedelijkheid blijkbaar onlosmakelijk verbonden met de aanwezigheid van wat zij 'vreemdelingen' noemen. Steden als Brussel en Mechelen associeerden zij onmiddellijk met groepjes allochtonen. Daarom betekende Mechelen impliciet 'Mechelen en die Marokkanen' en werd over Brussel gezegd: "Daar zijn veel Marokkanen en Turken en zo." Veel jongeren beschouwen de stad zelfs in die mate het terrein van allochtonen, dat ze er zich niet meer thuis voelen. Naar eigen zeggen voelen ze zich er zelf een vreemdeling: "Dat was op schoolreis ook dat wij daar op de metro zaten in Brussel en daar zaten zo veel negers en Marokkanen. (...) In één keer zegt mijn vriend zo tegen mij, maar echt kei luid 'Ik voel mij hier echt een vreemdeling.'"

De onveiligheidsgevoelens van de Haachtse jongeren in Mechelen en Brussel bleken voor een groot deel ingegeven door hun wantrouwen of hun angst voor 'andersheid' in het algemeen en voor allochtonen in het bijzonder. Vele leerlingen associeerden mensen van een andere etnische groep immers automatisch met criminaliteit en onveiligheid. Door de schijnbaar vanzelfsprekende koppeling tussen stedelijkheid en andersheid kwam de angst voor criminaliteit, die op vreemdelingen werd geprojecteerd, gecodeerd voor in het stadslandschap. Het vertoog dat de geïnterviewde leerlingen erop nahielden over hun angst voor en in de stad verraadde dan ook hun wantrouwen in mensen met een andere etnische achtergrond.

"Onze cultuur en de andere cultuur"

Deze driehoeksverhouding tussen allochtonen, onveiligheid en stedelijkheid was niet het resultaat van een intense band tussen de leerlingen en jongeren van een andere etnische achtergrond. Integendeel. In heel de klas was er slechts één iemand bevriend met een Russische jongen. De rest had een exclusief Vlaamse vriendenkring. Het wereldbeeld van de leerlingen steunde dan ook niet op gesprekken en ervaringen met allochtonen, maar op indirecte bronnen. Omdat vele jongeren die buiten de stad wonen amper in contact komen met mensen van een andere etnische achtergrond, is de informatie die zij aangereikt krijgen in kranten, televisieprogramma's of in de schoolbanken bepalend voor hun beeldvorming.

en anti-stedelijkheid

INFO 21

Gastarbeidersbuurt in Brussel

Bron: Lesmethode Wereldvisie.

De samenstellers van de Vlaamse onderwijsprogramma's hebben dit duidelijk begrepen. De huidige eindtermen van het vak aardrijkskunde dragen de eerbied voor andere samenlevingen en de opvoeding tot 'wereldburgers' hoog in het vaandel. Leraren van de eerste graad, vergelijkbaar met de onderbouw van het Nederlandse middelbaar onderwijs, wordt bijvoorbeeld uitdrukkelijk gevraagd om hun leerlingen respect bij te brengen voor de eigenheid en de specifieke levenswijze van mensen uit andere culturen. In de eindtermen voor de tweede graad wordt er van de leraar verwacht dat hij of zij de leerlingen begrip leert opbrengen voor de wijze van zingeving in eigen en andere leefmilieus en culturen. De stilte die er eind jaren tachtig in handboeken aardrijkskunde nog was rond de zogenaamde multiculturele thema's heeft dan ook plaats gemaakt voor teksten over 'vreemdelingenbuurten' en 'multiculturele' stedelijkheid.

De manier waarop Vlaamse handboeken aardrijkskunde deze onderwerpen benaderen, is echter vatbaar voor kritiek. Bekijk we bijvoorbeeld de twee volgende citaten: (1) "In het straatbeeld van vooral stedelijke gemeenten vallen de migranten afkomstig uit Marokko en Turkije op. In sommige stadsdelen van onze grote steden vallen die migranten op door hun andere cultuur, die op de islam steunt, wat zich soms uit in andere klederdracht en andere gebrui-

ken dan de onze. Hun andere cultuur kan bij de Vlaamse jeugd op respect rekenen." (2) "Sinds kort vinden we in ons stadslandschap ook cultuurelementen die ons wat vreemd voorkomen: opschriften die we niet begrijpen, gebouwen waarvan we de functie niet goed kennen. In sommige buurten treffen we mensen aan met een eigen buurtleven. We merken het aan de mensen zelf (klederdracht, taalgebruik, sociaal leven, godsdienst) en aan de handels- en dienstenfunctie (kruideniers, bakkers en slagers en horeca)."

In beide fragmenten ligt de nadruk op andersheid. De twee handboeken wijzen op andere gebruiken en andere klederdracht en hanteren in die context woorden zoals 'vreemd' en 'opvallen'. De leerling wordt aangemoedigd om de verschillen tussen mensen rechtstreeks van het lichaam af te leiden, bijvoorbeeld op basis van taal of kledij. Het resultaat is hetzelfde als dat van de rassenwetenschap in de negentiende eeuw. Net zoals er vroeger een essentieel verschil werd gezien tussen 'blank', 'zwart' en 'geel', maakt de culturele andersheid die rechtstreeks van het lichaam is af te lezen deel uit van een fundamentele tweedeling tussen 'wij' en 'zij', tussen 'onze' cultuur en de 'andere cultuur'. Uit beide tekstfragmenten spreekt immers een polariserende voorstelling van de culturele verhoudingen waarin 'ze' en 'hun' lijnrecht staan tegenover 'we' en 'ons', en waarin 'andere gebruiken' niet te vereenzelvigen vallen met 'de onze'. Daardoor ontstaat de indruk dat in Vlaanderen twee culturen bestaan: 'onze' cultuur en de 'andere' cultuur. In het denkkader van de handboeken is er geen plaats voor kruisbestuiving tussen culturen. Je wordt in één cultuur geboren, en je zal in diezelfde cultuur sterven. Niemand leeft tussen twee culturen in.

Bij deze uitgesproken tweedeling moeten we ons volgens Ineke Mok de vraag stellen of alle leerlingen wel worden aangesproken. De twee geciteerde fragmenten sluiten immers leerlingen uit doordat woorden als 'we' en 'onze' alleen van toepassing zijn op de leerlingen die net zoals hun voorouders in België zijn opgegroeid. Voor de meeste leerlingen van allochtone afkomst zijn sommige van die 'andere' gebruiken helemaal niet zo vreemd. Door de manier van onderwijzen worden zij niet betrokken bij de lesinhoud, om niet te zeggen dat ze verder gestigmatiseerd worden omwille van hun vermeende 'vreemdheid' en 'andersheid'.

Steden en "vreemdelingenbuurten"

De polarisatie tussen 'wij' en 'zij', 'onze' cultuur en de 'andere' cultuur, krijgt in alle handboeken ook een ruimtelijke component. Dit uit zich niet alleen in de opsplitsing van de wereld in cultureel gedefinieerde wereldblokken (bemerkt de analogie met de rassenkaarten die in de Vlaamse schoolatlassen nog steeds voorkomen), maar ook in het verschil tussen stad en platteland en tussen verschillende buurten binnen de stad. Multiculturaliteit is volgens de handboeken immers enkel een stedelijk fenomeen. Het wordt besproken onder titels als "Brussel, multiculturele hoofdstad" of "etnische en sociale verschillen in grote steden". De twee citaten in de vorige paragraaf plaatsten de "cultuurelementen die ons wat vreemd voorkomen" ook al in "ons stadslandschap" of "onze grote steden". Binnen de steden

Bron: Lesmethode Wereldvisie.

INFO 9
Luxueuze woonwijken en winkels in het westen van Parijs

INFO 10
Vreemdelingenbuurt in het noordoosten van Parijs

zelf hebben handboeken het bovendien over "vreemdelingenbuurten", "woonbuurten van migranten" en "arbeiderswijken van de autochtonen", alsof er in België buurten zijn waar alleen maar autochtonen of allochtonen wonen.

De handboeken noemen dus enkel (bepaalde buurten in) de stad en niet de volledige samenleving multicultureel. In de teksten zijn Brussel en Mechelen wel multiculturele steden, maar is België op zich geen multicultureel land. Ondanks het spreidingsbeleid van asielzoekers, ondanks de beginnende suburbanisatie van allochtonen en ondanks het feit dat 'vreemdelingen' die in de stad wonen ook buiten die stad werken of recreëren, worden de gebieden buiten de steden nog steeds monocultureel afgeschilderd. Deze tweedeling tussen enerzijds de 'wijken van de autochtonen' en het blanke platteland en anderzijds de 'vreemdelingenbuurten' in 'onze multiculturele steden' camoufleert elke vorm van nuance. Dat leerlingen stedelijkheid onlosmakelijk verbinden met de aanwezigheid van 'vreemdelingen' en dat zij zich in de grote steden zelf een 'vreemdeling' voelen, hoeft op die manier niet te verbazen. Ook in het discours van de handboeken betekent Mechelen immers impliciet "Mechelen en die Marokkanen".

Botsende culturen

Plaatsen waar allochtonen en autochtonen samenwonen staan in de handboeken bekend omwille van hun spanningen. Deze schrijven ze gedeeltelijk toe aan het samenleven van mensen met verschillende culturen: "In welke omstandigheden bestaan er kansen op conflicten tussen jongeren en andere bewoners van een wijk?" vraagt een handboek. Het antwoord: "Vooral op plaatsen waar een verschil in cultuur gebonden is aan een lagere welvaart." Turken en Marokkanen moeten het hierbij het meest ontgelden. "Door hun andere levenswijze, taal en cultuur," zo stelt een tekst, "komen ze soms in conflictsituaties tegenover de Belgen."

Enkele handboeken gaan zelfs zo ver dat ze de oorzaken van deze conflicten bij de aanwezigheid van vreemdelingen zelf leggen: "In Brussel zijn er ernstige problemen vanwege het grote absolute aantal vreemdelingen (...) De concentratie van Marokkanen in Borgerhout veroorzaakt ook spanningen met de autochtone bevolking in Antwerpen." Een ander handboek gaat dezelfde tour op door een artikel uit Knack te citeren: "[Bij een schietpartij en het daarop volgende protest van jonge migranten] kwamen de onderliggende problemen van de buurt weer in beeld. Meer dan 60% van de bewoners

zijn migranten. Bij de vreemde bevolking domineren de Marokkanen het straatbeeld. Men telt er liefst 38 nationaliteiten, waaronder ook tal van Afrikaanse vluchtelingen."

Hoewel de meeste handboeken op dezelfde pagina dieper ingaan op de hoge werkloosheid, de verloedering, het falende jeugdbeleid en de slechte woonomstandigheden in de achtergestelde buurten, lijkt de boodschap duidelijk: conflicten tussen autochtonen en allochtonen zijn normaal en kunnen worden toegeschreven aan het grote aantal vreemdelingen in een stad, aan de concentratie van Marokkanen in een wijk, aan 'hun' andere levenswijze, 'hun' andere taal of 'hun' andere cultuur. Op zich hoeft het dan ook niet te verwonderen dat leerlingen zich onveilig voelen als ze in het donker een groepje Marokkanen moeten voorbijgaan. Omdat zelfs schoolboeken de link leggen tussen allochtonen en conflictsituaties, kunnen we begrijpen waarom leerlingen de Nekkerhal, Mechelen of Brussel liever vermijden. "Daar zijn veel Marokkanen en Turken en zo" volstaat immers ook voor de handboeken als argument om problemen en conflicten te verwachten. Over het voorkomen van allochtonen en gelijkaardige samenlevingsproblemen op het platteland wordt met geen woord gerept.

"Zij kunnen op respect rekenen"

Vlaamse jongeren die buiten de stad wonen, hanteren dikwijls een discours waarin ze stedelijkheid verbinden met onveiligheid, onveiligheid met allochtonen en allochtonen opnieuw met stedelijkheid. Hun handboeken aardrijkskunde lijken deze driehoeksverhouding enkel te bevestigen. Handboeken dringen de leerlingen immers nog altijd een gepolariseerd wereldbeeld op waarin Vlamingen fundamenteel verschillen van 'Marokkanen' en 'Turken'. Multiculturaliteit doen de handboeken af als een exclusief stedelijk fenomeen. Begripen als 'vreemdelingenbuurten' en 'woonbuurten van immigranten' doen lijken alsof sommige stadsbuurten zelfs volledig 'vreemd' zijn. De problemen en conflicten in dergelijke buurten, zo gaan de handboeken verder, zouden te wijten zijn aan de concentratie van 'vreemdelingen', 'hun' andere levenswijze, 'hun' andere taal en 'hun' andere cultuur.

"Het samenleven van de verschillende bevolkingsgroepen," zo stelt een handboek over de situatie in de Verenigde Staten, "blijkt nochtans niet altijd even gemakkelijk te zijn. Er is nog steeds rassendiscriminatie en de sociale ongelijkheid blijft groot." Op basis van het vermijdingsgedrag van de Vlaamse jeugd en het wantrouwen in

mensen van een andere etnische groep kan verondersteld worden dat dezelfde processen ook in Vlaanderen spelen. De vaststelling dat allochtonen nog altijd structureel gediscrimineerd worden, lokt tegenwoordig echter veel minder collectieve verontwaardiging uit dan de beweringen van de eerste de beste onheilsprofeet over de onveiligheid en de criminaliteit in Brussel of Antwerpen. Ook de handboeken aardrijkskunde schrijven de samenlevingsproblemen in de Vlaamse steden nergens, zelfs niet gedeeltelijk, toe aan 'onze' onverdraagzaamheid, 'onze' xenofobie of 'ons' racisme. Er staat zwart op wit dat "hun andere cultuur (...) bij de Vlaamse jeugd op respect [kan] rekenen."

De handboeken vormen de leerlingen dan ook niet tot 'wereldburgers', maar leggen hen een wereldbeeld op. Nergens worden ze geconfronteerd met de rampzalige gevolgen van hun eigen vooroordelen. Nooit worden ze aangemoedigd om tot het inzicht te komen dat schijnbaar neutrale termen zoals 'blank', 'Europees' of 'vreemdelingenbuurt' niet overal dezelfde betekenis hebben en een geschiedenis met zich meedragen van insluiting en uitsluiting. Door de culturele verhoudingen gepolariseerd voor te stellen, door te focussen op de cultureel geïnspireerde conflicten tussen autochtonen en allochtonen en door autochtoon racisme en xenofobie volledig dood te zwijgen, praten de handboeken de leerlingen niet alleen een negatief stadsbeeld aan, maar ook een onuitgesproken goedkeuring van hun eigen onverdraagzaamheid.

Nick Schuermans (Nick.Schuermans@geo.kuleuven.be) is redacteur van AGORA. Zijn doctoraatsonderzoek komt tot stand aan de K.U.Leuven met een specialisatiebeurs van het Instituut voor de Aanmoediging van Innovatie door Wetenschap en Technologie in Vlaanderen (IWT-Vlaanderen). Lieve Coorevits, Herlinda Maes en Henk Meert zetten de focusgroepen rond onveiligheidsgevoelens op in opdracht van het 'Algemeen verslag over onveiligheidsgevoelens' van de Koning Boudewijnstichting.

Literatuurselectie

- Albers, C. & M. Teller (2006) Luisteren naar mensen over onveiligheid. Algemeen verslag over onveiligheidsgevoelens. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Heremans, T. (2006) Vlaamse jeugd is racistisch en intolerant. De Standaard, 30 september 2006.
- Kesteloot, C. & F. De Maesschalck (2001) Anti-urbanism in Flanders: the political and social consequences of a spatial class struggle strategy. *Belgeo* 1, 1-2, pp. 41-62.
- Kesteloot, C. & P. Saey (1981) De geografie is geen neutrale wetenschap. Of de maatschappelijke rol van de geografie in onderwijs en onderzoek. *De Aardrijkskunde*, 1981/4, pp. 439-457.
- Mok, I. (1995) In aardrijkskundeboeken zijn Nederlanders nog steeds blank. Twaalf aandachtspunten voor interculturele methoden. *Geografie-Educatief*, 1995/1, pp. 28-31.
- Mok, I. (1999) In de ban van het ras. *Aardrijkskunde tussen wetenschap en samenleving 1876-1992*. Amsterdam: ASCA Press.
- Schuermans, N., L. Coorevits, H. Maes & H. Meert (2005) Onveiligheidsgevoelens en de racialisatie van stad en platteland. In Witlox, F., V. Van Acker, *De Belgische Geografendagen, Mobiliteit, maatschappij en milieu in kaart gebracht*, Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies, Gent, pp. 41-46.
- Van Dijk, T. A. (1995) Elite discourse and the reproduction of racism. In: Whillock, R. K. & D. Slayden (red.) *Hate Speech*. Newbury Park: Sage Publications, pp. 1-27.
- Vincke, E. (1985) *Géographes et hommes d'ailleurs. Analyse critique de manuels scolaires*. Brussel: Centre Bruxellois de Recherche et de Documentation Pédagogique.